

СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ ПАЦІЄНТІВ**SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF PATIENTS' RIGHTS****Федчун А.М., аспірант кафедри теорії та історії права***Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

У статті проаналізовано діяльність в Україні різноманітних суб'єктів забезпечення прав пацієнта: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Міністерство охорони здоров'я України, інші центральні органи виконавчої влади, місцеві органи виконавчої влади, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи місцевого самоврядування, Національна академія медичних наук України, заклади охорони здоров'я, громадські правозахисні організації тощо. Розглянуто специфіку системи суб'єктів забезпечення прав пацієнта.

На основі аналізу наукових підходів визначено систему та принципи класифікації суб'єктів забезпечення прав пацієнта. Методом аналізу правових документів визначено коло суб'єктів адміністративно-правового забезпечення прав пацієнта в Україні.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні застосування класифікацій суб'єктів адміністративного права за ознаками наявності владних повноважень та компетенцією органів до суб'єктів адміністративно-правового забезпечення у сфері, що досліджується. Практична значущість статті полягає в окресленні кола суб'єктів адміністративно-правового забезпечення у сфері забезпечення прав пацієнта.

У висновках автор пропонує класифікацію системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення у сфері забезпечення прав пацієнта в Україні за компетенцією у досліджуваній сфері на загальні, спеціальні і такі, що можуть брати участь в адміністративно-правовому забезпеченні, а за наявністю владних повноважень – на наділені і не наділені такими повноваженнями. Подальші дослідження можливі за напрямками удосконалення запропонованої класифікації та групуванням суб'єктів відповідно до кожного з критеріїв, а також визначення статусу кожного із суб'єктів.

Ключові слова: суб'єкти адміністративного права, органи державного управління, забезпечення прав пацієнта, класифікація, повноваження, компетенція.

The article analyzes the activities of various subjects of patient rights protection in Ukraine: the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Health of Ukraine, other central executive bodies, local executive bodies, the Human Rights Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine, local self-government bodies, the National Academy of Medical Sciences of Ukraine, health care institutions, public human rights organizations, etc. The specifics of the system of entities ensuring patient rights are considered.

On the basis of the presence of authority and the competence of bodies to the subjects of administrative and legal support in the field under investigation. The practical significance of the article lies in the outlined circles of subjects of administrative and legal support in the field of ensuring patient rights.

The scientific novelty of the study consists in the justification of the application of classifications of subjects of administrative law according to the signs of the presence of authority and the competence of bodies to the subjects of administrative and legal support in the field under investigation. The practical significance of the article lies in the outlined circles of subjects of administrative and legal support in the field of ensuring patient rights.

In the conclusions, the author proposes a classification of the system of subjects of administrative and legal support in the field of ensuring patient rights in Ukraine according to their competence in the researched field into general, special and those that can participate in administrative and legal support, and according to the presence of authority – into vested and are not empowered to do so. Further research is possible in the direction of improving the proposed classification and grouping of subjects according to each of the criteria, as well as determining the status of each of the subjects.

Key words: subjects of administrative law, state management bodies, ensuring patient rights, classification, powers, competence.

Визнання і забезпечення прав і свобод громадян і людини є головним обов'язком і першочерговою метою держави. Закріплений у Конституції принцип переваги індивідуальних інтересів над інтересами держави свідчить про необхідність захисту прав людини і громадянина. Для цього держава має не лише створити законодавство, яке визначає істотні елементи та межі кожного конкретного права, а й встановити порядок його реалізації та захисту, а також систему суб'єктів, які забезпечуватимуть його реалізацію. Незважаючи на те, що в Україні права пацієнта регулюються кількома законами, права пацієнта, який звертається за медичною допомогою або отримує її, залишаються однією з найменш захищених груп прав людини в країні.

Права українських пацієнтів належним чином захищаються та спрямовуються багатьма суб'єктами, такими як Верховна Рада, Президент, КМУ, організації охорони здоров'я, органи місцевого самоврядування, правозахисні агенції, центральні та місцеві органи виконавчої влади.

Згідно зі статтею 92 Конституції України порядок охорони здоров'я може встановлюватися лише законом. Крім того, ст. 13 Закону України «Про охорону здоров'я» визначено, що формування конституційних засад законодавства у сфері охорони здоров'я покладено на Верховну Раду України. Це й визначення мети, першочергових завдань, принципів і пріоритетів охорони здоров'я, встановлення

стандартів і рівнів фінансування, створення системи регулювання, яка охоплює кредитні, фіскальні, фінансові, податкові та інші відповідні фактори. Нарешті, парламент також має затвердити повний перелік цільових національних програм охорони здоров'я [2].

Верховна Рада України здійснює різноманітну діяльність, у тому числі функціонує профільні комітети у складі народних депутатів. Згідно із Законом України «Про комітети Верховної Ради України», прийнятим 4 квітня 1995 року, та постановою Верховної Ради України про склад, кількісний і тематичний склад комітетів VIII скликання, прийнятою 4 грудня, 2014 року відповідні положення впроваджено у Верховній Раді створено та діє декілька комітетів, у тому числі Комітет з питань охорони здоров'я, який контролює законодавство з різних аспектів охорони здоров'я. Це й медична допомога, лікувальна діяльність, фармацевтична продукція, фармація та фармацевтична діяльність, державна політика боротьби із соціально небезпечними захворюваннями. Крім того, комітет охоплює сучасні медичні технології та обладнання, добровільне медичне страхування, санаторно-курортне оздоровлення, охорону репродуктивного здоров'я матерів, дітей та населення в цілому.

Президент України як гарант Конституції та прав людини відповідає за дотримання прав пацієнтів. Статтею 102 Конституції України визначено, що Президент від-

повідас за забезпечення додержання Конституції та захист прав і свобод громадян. Таким чином, він несе тягар забезпечення дотримання та захисту прав пацієнтів [1].

З метою захисту прав пацієнтів Президент України наділений повноваженнями підписувати міжнародні договори про співробітництво в галузі охорони здоров'я, вносити законодавчі акти у Верховну Раду, видавати розпорядження та розпорядження. Крім того, Президент має право накладати вето на будь-які рішення, прийняті Верховною Радою (за винятком змін до Конституції України), зупиняти неконституційні дії Кабінету Міністрів України, скасовувати будь-які акти, що суперечать Конституції України, закони чи інші нормативні акти [1].

Забезпечення прав пацієнтів належить до компетенції Президента України, який затверджує державний план і контролює організаційні та нормативні питання у цій сфері [4].

У захисті прав пацієнтів першорядне значення має адміністративно-правовий захист. Не менш важливими є органи управління, які здійснюють державні функції з управління економікою, соціально-культурними справами, адміністративно-політичними структурами. Вони гарантують реалізацію державної політики в усіх сферах суспільного життя, включно з охороною здоров'я [5, с. 75].

Вищим органом виконавчої влади у сфері прав пацієнтів є Кабінет Міністрів України, який здійснює контроль за реалізацією політики у сфері охорони здоров'я та соціального забезпечення [6]. Відповідно до законодавства цей орган виконує декілька основних функцій у сфері охорони здоров'я, серед яких: 1) Координація та реалізація комплексних цільових програм для покращення результатів охорони здоров'я 2) Створення ефективних економічних, правових та організаційних структур для активізації діяльності в галузі охорони здоров'я 3) Забезпечення національної політики, яка гарантує громадянам доступ до послуг охорони здоров'я матері та дитини та медичних закладів. 4) Забезпечувати розробку та реалізацію заходів щодо створення необхідних матеріально-технічних та інших умов для розвитку охорони здоров'я 5) Укладати міжурядові угоди та координувати міжнародне співробітництво з питань охорони здоров'я [6].

Уряд України вживає заходів для забезпечення ефективного виконання своїх повноважень. Для цього створює комітети для координації дій органів виконавчої влади, розгляду первинних проектів нормативно-правових актів, концепцій та інших відповідних документів, які вносяться на розгляд КМУ [5, с. 88].

КМУ зберігає повноваження щодо створення тимчасових дорадчих та допоміжних органів для зміцнення своїх можливостей [6]. Одним із таких прикладів є Національна рада з питань протидії туберкульозу та ВІЛ/СНІДу, короткострокова дорадча група при Уряді України. Його функція полягає в нагляді за роллю уряду як Національного координатора, відповідального за реалізацію програм Глобального фонду з боротьби з туберкульозом, малярією та СНІДом в Україні [7].

Міністерство охорони здоров'я України займає життєво важливу позицію як вищий центральний орган, відповідальний за охорону здоров'я та права пацієнтів. Відповідно до Положення про МОЗ України, затвердженого Постановою КМУ від 25 березня 2015 р. № 267, Як головний орган у системі центральної виконавчої влади Міністерство відіграє вирішальну роль у формуванні та реалізації державної політики. Сектор охорони здоров'я відіграє вирішальну роль у боротьбі з такими соціально небезпечними захворюваннями, як ВІЛ/СНІД. Державна політика щодо створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів, імунобіологічних препаратів і виробів медичного призначення має здійснюватися для загального добробуту населення. На державу також покладено значну відповідальність за контроль за обігом

наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів з метою недопущення їх незаконного пропагування. Нарешті, держава відіграє вирішальну роль у просуванні та забезпеченні політики, яка сприяє санітарному та епідемічному благополуччю населення [8].

Щоб захистити права пацієнтів, Міністерство охорони здоров'я України структурувало медичну допомогу на первинний, вторинний і третинний рівні, а також спеціалізовану телемедицину. Для трансплантології міністерство затверджує методичні рекомендації щодо трансплантації органів і застосування анатомічного матеріалу, медичне обстеження донорів, протоколи забору крові та компонентів, переліки органів людини, які підлягають трансплантації, анатомічних утворень, тканин, їх компонентів і фрагментів та фетальних матеріалів, дозволених до вилучення в донора-група й мертвого плода людини. Міністерство охорони здоров'я України відповідає за боротьбу із захворюваннями, що становлять значну загрозу здоров'ю населення, зокрема туберкульозом, ВІЛ/СНІДом та подібними захворюваннями. До повноважень міністерства входить здійснення заходів щодо протидії цим захворюванням, у тому числі розробка протоколів обліку ВІЛ-інфікованих осіб та надання їм медичної допомоги. Міністерство затверджує форми обліку та звітності, пов'язані з ВІЛ/СНІДом, і дає інструкції щодо їх заповнення. Крім того, міністерство уважно стежить за показниками захворюваності на ВІЛ/СНІД [8].

Схема розподілу обов'язків та організаційної структури МОЗ України затверджена Наказом МОЗ України від 28 січня 2013 р. № 25-к [9]. У складі МОЗ України функціонує дванадцять основних управлінь, а саме: Департамент медичної допомоги; Департамент економіки та ресурсного забезпечення; Департамент кадрів, освіти і науки; патронатна служба МОЗ України; управління комунікаціями з державними органами та громадськістю; адміністративне управління; управління реформуванням системи охорони здоров'я; управління якістю медичної допомоги; управління фармацевтичною діяльністю; бухгалтерське управління; юридичне управління; відділ охорони здоров'я; відділ державних закупівель; відділ внутрішнього аудиту; відділ міжнародних зв'язків та європейської інтеграції; сектор з питань запобігання та виявлення корупції; сектор режимносекретної роботи; мобілізаційний сектор [9].

Окрім Міністерства охорони здоров'я України, інші центральні органи виконавчої влади, які контролюють заклади охорони здоров'я та формують їх адміністративну структуру, мають повноваження щодо захисту прав пацієнтів [5, с. 433]. Серед органів управління, що також відносяться до сфери регулювання прав пацієнтів в Україні, є Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ, Мінінфраструктури, Міністерство освіти і науки, Міністерство соціальної політики, СБУ, Держприкордонслужба, Держспецзв'язку та захисту інформації, Державна пенітенціарна служба та Державна служба з надзвичайних ситуацій. Проте З.О. Надюк пропонує покласти на МОЗ більші координаційні повноваження. Для цього Надюк пропонує законодавчим шляхом забезпечити консультації відомчих медичних закладів з МОЗ перед прийняттям будь-яких рішень щодо охорони здоров'я [10, с. 115].

Захист прав пацієнтів належить до компетенції адміністративно-правових суб'єктів, головним суб'єктом яких є Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками. Це було створено згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 442, яка мала на меті упорядкувати та об'єднати Державну службу з лікарських засобів та Державну службу з контролю за наркотиками в єдиний орган [11]. Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками взяла на себе обов'язки своїх попередників. Це, зокрема, нагляд за реалізацією державної політики щодо контролю якості та безпеки лікарських

засобів, медичних імунобіологічних препаратів, медичного обладнання та товарів для охорони здоров'я. Агентство гарантує, що предмети, що знаходяться в обігу, придатні для продажу в аптеках та їх філіях, ліцензування господарської діяльності з виробництва фармацевтичної продукції, імпорту фармацевтичної продукції, оптової та роздрібною торгівлі фармацевтичною продукцією, забезпечення реалізації державної політики щодо обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу. Головним органом управління під керівництвом Міністра охорони здоров'я України є Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками. Він спрямовує та координує повноваження виконавчої влади, роблячи її централізованим органом, відповідальним за лікарські засоби та контроль за наркотиками в Україні [11].

Місцеві державні адміністрації на рівні областей, обласних районів, областей Автономної Республіки Крим та великих міст, таких як Київ і Севастополь, відповідають за адміністрування та дотримання прав пацієнтів [12]. У їх віданні першочерговими є всебічний розвиток території та забезпечення прав і законних інтересів громадян, особливо у сфері охорони здоров'я.

Відповідно до ст. Відповідно до статті 22 Закону України від 09 квітня 1999 року № 586-XIV «Про місцеві державні адміністрації» до повноважень місцевих державних адміністрацій щодо забезпечення прав пацієнтів належать: 1) реалізація державної політики у сфері охорони здоров'я; 2) 3) вживає заходів щодо охорони мережі закладів охорони здоров'я, формує прогнози їх розвитку та враховує ці фактори при складанні планів соціально-економічного розвитку 4) вживає заходів щодо попередження інфекційних захворювань, епідемій, епідемій тварин та їх ліквідації; 5) організовує медичні заклади для надання допомоги населенню, надання встановлених пільг і допомоги з охорони материнства і дитинства в межах своїх повноважень, поліпшення житлово-побутових умов сімей [12].

В Україні нині функціонує 24 заклади охорони здоров'я при обласних державних адміністраціях, Міністерстві охорони здоров'я Автономної Республіки Крим, департаментах охорони здоров'я Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій..

Не можна недооцінювати роль омбудсмена у забезпеченні прав людини, зокрема у сфері охорони здоров'я. Він виступає найважливішим інструментом для забезпечення ефективності правового захисту шляхом встановлення «гармонії між державною владою та громадянським суспільством» [13, с. 29]. Для вдосконалення української системи захисту прав пацієнтів використання потенціалу інституту омбудсмена є виваженим напрямком дій. Цього можна досягти шляхом призначення парламентських чи урядових уповноважених, які відстоюватимуть права пацієнтів. та їх служби успішно функціонують у більшості розвинутих країн, зокрема в Норвегії, Фінляндії, Австрії, Польщі, Новій Зеландії, Німеччині [14, с. 15].

Сильне почуття корпоративної солідарності є давньою традицією в медичній галузі. На жаль, це може призвести до практики, яка обмежує доступ до медичної інформації та перешкоджає адміністративним процедурам, спрямованим на захист прав пацієнтів. Неадекватні роз'яснення та офіційні відповіді на звернення громадян ще більше ускладнюють проблему [16, с. 28]. Щоб підвищити ефективність правління у виконанні своїх основних функцій, було б корисно включити до його складу юристів, які б діяли як стримувальний важіль та протизвага для нездійснення незаконних та неефективних дій правлінням.

Заклади охорони здоров'я бувають різних типів, але хоспіси та центри паліативної допомоги відіграють значну роль у медичній сфері. Відповідно до наказу МОЗ України хоспіс – це лікувально-профілактичний заклад для обслу-

говування хворих на невиліковні захворювання. За рахунок коштів місцевого бюджету та за рахунок фінансових внесків підприємств, спонсорів, благодійних організацій та громадян ці заклади функціонують згідно із затвердженими переліками закладів охорони здоров'я, посад лікарів, провізорів, спеціалістів з фармацевтичною освітою [17].

Основна мета паліативної допомоги — полегшити біль і зменшити страждання, підкреслюючи цінність життя. Він визнає смерть природною подією і не прагне прискорити або відкласти її настання. Паліативна допомога, що походить від латинського слова «*palium*», що означає «плащ» або «покривало», — це підхід, спрямований на покращення самопочуття пацієнтів та їхніх близьких, які мають справу з хворобами, які загрожують життю. Забезпечуючи комплексне лікування болю та інших фізичних симптомів, а також пропонуючи емоційну та духовну підтримку, цей підхід спрямований на запобігання та полегшення дистресу [18, с. 14]. Щоб задовольнити потреби пацієнтів із термінальними захворюваннями та людей похилого віку, паліативна допомога є важливою вимогою.

Неурядові організації (НУО) відіграють вирішальну роль у захисті прав пацієнтів та просуванні цінностей громадянського суспільства в системі охорони здоров'я. Їх мінімальна присутність або відсутність свідчить про відсутність демократичних інститутів, підкреслюючи відстороненість більшості населення від розробки та реалізації державної політики [19, с. 478]. Кілька громадських організацій в Україні займаються боротьбою за права пацієнтів. Ці організації включають: Всеукраїнська рада захисту прав та безпеки пацієнтів, фонд «Медицина і право», Київський правозахисний альянс, Всеукраїнська громадська організація «Фундація медичного права та біоетики України» [20, с. 29].

Громадські організації є важливою і корисною стороною суспільства, вважають вчені. Їхнє значення полягає в регулюванні та оцінці діяльності урядовців та органів влади [16, 176]. Вони не просто сторожі, а й партнери уряду в різних сферах суспільного життя, одним із яких є охорона здоров'я. Що стосується прав пацієнтів, громадські організації служать їх захисту правовими засобами, такими як представництво в суді, надання юридичних консультацій, вирішення спорів [20, с. 64]. Крім того, вони аналізують та розробляють законодавчі акти, проводять просвітницьку роботу з підвищення правової обізнаності [16, с. 29].

Однією з ключових ролей громадських організацій є їхня участь у формуванні управлінських рішень у сфері охорони здоров'я через спільну роботу з громадськими радами та спільними робочими групами як на місцевому, так і на національному рівнях. Важливість залучення громадських організацій пацієнтів до законодавчих ініціатив у сфері охорони здоров'я та формування політики підкреслюється в кількох міжнародних документах, таких як Лісабонська декларація ВМА про права пацієнта (1981) та Декларація ВООЗ про політику у сфері забезпечення прав пацієнтів у Європі (1994) [21].

спіх реформ охорони здоров'я та прав пацієнтів надзвичайно залежить від гармонійного зв'язку між медичною наукою та практикою. Національна академія медичних наук України є провідною академічною медичною установою країни. Відповідно до Статуту, затвердженого Постановою КМУ від 18.10.1999 р. № 1913, Національна академія медичних наук функціонує як самоврядна державна наукова установа, що займається охороною здоров'я та медичною тематикою. Він заснований на державній власності та діє згідно з відповідним законодавством [22].

Національна академія медичних наук України, до сфери управління якої входять 36 науково-дослідних установ, є потужним науково-клінічним комплексом. Окрім проведення передової наукової діяльності, він також надає першокласні медичні послуги [23, с. 259]. Основними

завданнями НАМН України є: 1) визначення пріоритетних напрямів розвитку медичної науки; 2) всебічний розвиток медичної науки, організація, координація та проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень у галузі медицини та фармації; 3) Академія, університети та промисловість Інтеграція та координація медичних наук з метою розробки єдиних принципів політики в цій галузі; 4) Розвиток міжнародного та зовнішньоекономічного співробітництва в галузі медицини та охорони здоров'я; 5) Участь у формуванні пропозицій та пропози-

ції [22]. Вкрай необхідно, щоб держава заохочувала наукові медичні дослідження та їх практичне застосування в закладах охорони здоров'я.

Отже, в Україні систему захисту прав пацієнтів складають адміністративно-юридичні особи, повноваження яких перевірено. Недоліком цієї системи є відсутність спеціалізованої установи, яка б займалася захистом прав пацієнтів. Для вирішення цього питання експерти рекомендують створити Службу уповноважених з прав пацієнтів МОЗ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сес. Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80-Text>
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 лист. 1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12-Text>
3. Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 04 квіт. 1995 р. № 116/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%E2%F0-Text>
4. Про Програму профілактики та лікування стоматологічних захворювань на 2002–2007 роки : Про Програму профілактики та лікування стоматологічних захворювань на 2002–2007 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/2002-Text>
5. Адміністративне право України / за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. Х.: Право, 2010. 624 с.
6. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лют. 2014 р. № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18-Text>
7. Деякі питання протидії туберкульозу та ВІЛ-інфекції/СНІДу : постанова Кабінету Міністрів України від 11 лип. 2007 р. № 926. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/926-2007-%D0%BF-Text>
8. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 25 берез. 2015 р. № 267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF-Text>
9. Про затвердження Схеми розподілу обов'язків та організаційної структури Міністерства охорони здоров'я України. Наказ М-ва охор. здоров'я України від 28 січ. 2013 р. № 25-к. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0152282-12-Text>
10. Надюк З. О. Державне регулювання ринку медичних послуг в Україні: монографія. Запоріжжя : КПУ, 2008. 294 с.
11. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 10 верес. 2014 р. № 442. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF-Text>
12. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09 квіт. 1999 р. № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14-Text>
13. Коваль Л. М. Аналіз діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: наукове видання. Харків. Харк. правозахис. група, 2010. 240 с.
14. Гладун З. Скарга пацієнта: правові підстави і порядок розгляду. *Медичне право*. 2014. № 1. С. 11–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/medpr_2014_1_4.
15. Галузь охорони здоров'я м. Полтава URL: <http://web.archive.org/web/20191018234946/http://www.rada-poltava.gov.ua/city/health/>
16. Галай А. О. Способи залучення організацій громадянського суспільства до реалізації прав пацієнтів в Україні. *Держава і право*. Юридичні і політичні науки. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. , 2011. Вип. 51. С. 26–32.
17. Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських, провізорських посад та посад молодших спеціалістів з фармацевтичною освітою у закладах охорони здоров'я : наказ М-ва охорони здоров'я України від 28 жовт. 2002 р. № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02>
18. Elizabeth Davies & Irene J. Higginson. Паліативна допомога. переконливі факти: підручник. Копенгаген : ТАІС. 2005. 32 с. URL: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/276781>
19. Т. О. Коломоєць. Адміністративне право : підручник. Київ: Істина. 2012. 528 с.
20. Галай В. О. Недержавні організації із захисту прав пацієнтів: призначення та класифікація. *Науковий вісник Дніпропетр. державного університету внутрішніх справ*. 2009. Вип. № 2. С. 64–70.
21. Декларація про політику в області забезпечення прав пацієнтів в Європі. URL: http://web.archive.org/web/20220702060408/http://samlib.ru/s/stonogin_s_w/europe.shtml
22. Про затвердження Статуту Національної академії медичних наук України : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 14 серпня 2015 р. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0509282-15-Text>
23. Адміністративне право. Академічний курс / за ред. колегія : В. Б. Авер'янов (голова) та ін. Херсон: ТОВ Вид-во «Юридична думка», 2009. 600 с.